

Modellen in de Psychoanalyse

College 3 - lesnotities

Van drift naar dingvoorstellingen en woordvoorstellingen

Puur beschouwd vanuit de drift en de *jouissance* is het psychisch leven heel beperkt. Genotsprikkelers laten zich voelen en vormen in die zin een ervaringswereld. Ze creëren een psychische atmosfeer, maar meer dan dat zijn ze niet.

Mentaal leven ontstaat maar op het punt dat we beelden en woorden gaan gebruiken om voorstellingen op te bouwen over de drift. Freud maakte daarbij een onderscheid tussen dingvoorstellingen en woordvoorstellingen.

Dingvoorstellingen hebben we wanneer we driftimpulsen kunnen koppelen aan een beeld. Bijvoorbeeld wanneer ik mijn seksuele opgewondenheid koppel aan het beeld van een vrouw of aan een seksueel scenario, of wanneer ik mijn angst kan koppelen aan een dramatische scène (zoals herinneringen van situaties die ik niet wil herhalen of rampscenario's ik ten stelligste wens te vermijden) of aan een object (bijv. een spin, bliksemschicht). Dingvoorstellingen zorgen op die manier voor een eerste vorm van genotsregulering: het affect is niet enkel een lijfelijk gegeven, maar ook een reactief element binnen een situatie die wordt gekaderd als lustvol of onlustvol.

Woordvoorstellingen komen tot stand wanneer we dingvoorstellingen gaan koppelen aan taaluitingen. Op dat moment worden driftimpulsen letterlijk vertaald. Ze worden een onderdeel van episodische voorstellingen.

Lacaniaans bekeken kunnen we dingvoorstellingen situeren in het imaginaire register. De kern van de imaginaire manier van omgaan met genotsimpulsen bestaat uit de identificatie met een statisch lichaamsbeeld met een duidelijke binnen-buiten grens, waarbinnen de driften worden geprojecteerd.

Woordvoorstellingen kunnen we dan weer situeren in het Symbolische. Het symbolische register is het register van de taal. De taal laat toe om verhoudingen te articuleren, en uit te drukken hoe ik sta tegenover mezelf, anderen en situaties waarin we verzeild raken. Dergelijke articulatie zorgt voor een verdere regulering en 'fictionalisering' van de *jouissance*. Je zou kunnen zeggen dat het zorgt voor een 'mentalisering' of 'narrativisering', want langs deze weg raakt de *jouissance* via verhaallijnen inschreven in het mentale leven. Het leidt er ook toe dat er ordening komt in

het imaginaire. Verbrokeerde beelden worden voortaan geordend in filmische scenario's over mezelf en de ander.

Klinisch: wanneer Pjotr wordt overvallen door een leegte en een diffuse vervelende lijfelijke aandrift zijn zelfervaring verstoort, dan zitten we op het niveau van de drift die de zelfervaring opzadelt met een *jouissance*. Zijn spontane reactie bestaat uit vreetbuien. Hiermee zet hij de stap naar de dingvoorstelling. Pjotr giet zijn disharmonische zelfervaring in een beeld: etenswaren kunnen een antwoord vormen op zijn vervelende lijfelijkeheid. Deze omgangsvorm kent echter weinig organisatie. Lichamelijk heeft hij last van nevenverschijnselen en hij vindt zijn eigen handelen ook bizar. Via de therapie komt er een verhaal rond deze vreetbuien tot stand. Deze zijn dan niet langer plotse gebeurtenissen die hem geregeld overvallen, maar raken ingeschreven in een ruimere voorstellingsreeks. Zo worden ze gekoppeld aan een verhaal over sociaal isolement.

Welke driften spelen er in het menselijk functioneren?

Uit het oeuvre van Freud hebben we reeds weerhouden dat elke drift een samengesteld karakter heeft en bovendien ook een disharmonisch karakter heeft: Eros en Thanatos zijn twee fundamentele driftcomponenten die elke drift kenmerken.

Freud (1940) geeft aan dat men in het menselijk functioneren een oneindig aantal driften kan onderscheiden, maar richtte zich vooral op de seksuele, orale (incorporatie) en anale (expulsie) drift.

o Orale drift:

- model: zuigeling die lust beleeft aan het zuigen
- ruimer: lust beleeft aan het spelen met het al dan niet incorporeren, verinwendigen.
- We beleven genot aan het zelf binnenhalen, in vergelijking met de ander: ik krijg, de ander niet. Maar ook aan het niet slikken van wat de ander ons opdringt.

o Anale drift:

- Model: baby die lust beleeft aan het controleren van de ontlasting: ophouden en loslaten
- Ruimer: lust beleeft aan het spelen met het al dan niet excorporeren, veruitwendigen.
- We beleven genot aan het uitoefenen van controle over het bijhouden van dingen, aan het al dan niet geven en delen.

- Seksuele drift:
 - Genitale seksualiteit als model
 - Volgt het patroon van genot in spanningsopbouw, *Vorlust*, en genot in climax van spanningsontlading: orgasme.
 - Spanningsopbouw = verleiding, genot in het anticiperen op meer.

Uitgaand van de tegenstelling tussen Eros en Thanatos kunnen we met Freud stellen dat elk van deze vormen van drift voor de mens disharmonisch zijn.

Drift en neuro-psychoanalyse

Op het punt van het concept 'drift' kunnen zinvolle verbanden gelegd worden tussen de psychoanalytische theorie en neurobiologisch onderzoek. Dit is het actieve terrein van de neuropsychoanalyse. Dit onderzoek ligt in het verlengde van een ambitie van Freud, die gevormd was als neuroloog en hoopte dat ooit de link zou kunnen gelegd worden tussen zijn theoretische 'meta-psychologische' stellingen en de neurologie.

Een interessante onderzoekspiste hierbij is het spanningsveld of samenspel tussen biologisch gegronde overlevingsmechanismen, die sub-corticaal gesitueerd kunnen worden, en talig gebaseerd functioneren, dat neo-corticaal plaatsvindt.

Op basis van neuro-affectief onderzoek naar tendensen in het breinfunctioneren kunnen nog andere zinvolle clusters onderscheiden worden binnen de driften die Freud situeerde ter hoogte van het *Es*. Een sleutelfiguur in dit onderzoek was Jaak Panksepp¹.

In de huidige breinwetenschappen (zie Solms & Panksepp, 2012)² wordt een onderscheid gemaakt tussen anoëtisch, noëtisch en auto-noëtisch breinfunctioneren^{3 4}. Dit zijn 3 vormen van

¹Jaak Panksepp (1943-2017) was de grondlegger van de affectieve neurowetenschappen.

² Solms, M. & Panksepp, J. (2012). The 'Id' knows more than the 'Ego' admits: neuropsychanalytical and primal consciousness perspectives on the interface between affective and cognitive neuroscience. *Brain Science*, 2, 147-175.

³ Het begrip 'noëtisch' wortelt etymologisch in het Oud-Griekse 'noéō': "Ik zie, begrijp".

⁴ Voor een begrijpbare samenvatting: Żechowski, C. (2017). Theory of drives and emotions – from Sigmund Freud to Jaak Panksepp. *Psychiatr. Pol.*, 51(6): 1181-1189.

functioneren die in specifieke breingebieden te lokaliseren zijn, en die gelaagd lopen, waarbij elk niveau op elk van de andere ingrijpt.

Anoëtisch breinfunctioneren is somatisch-affectief en gedachteloos. Het is het niveau van de basale affectieve gewaarwording. Wel kan het aanleiding geven tot een vorm van lichaamsbewustzijn, waarbij een bepaalde vorm van geprikkeldheid wordt ervaren. Het gaat om een zogenaamd fenomenaal bewustzijn dat gepaard gaat met introceptieve perceptie. Het is het bewustzijn van een bepaalde lichaamstoestand.

Lacaniaans beschouwd gaat het hier om de diffuse ervaring van een genotstoestand. Freudiaans bekeken is in dit anoëtische breinfunctioneren de driftprikkel die niet gebonden is aan een voorstelling. Het is het niveau van het *Es*. Dergelijke affecten laat zich bewust gewaarworden als een ruw gevoel, en de zetel ervan is in subcorticale gebieden zoals de hypothalamus. Aan deze affectieve ervaring is geen beeld gebonden, maar precies met het oog op affectregulering worden er wel koppelingen gemaakt met voorstellingen.

Anoëtische affectervaringen hebben een positieve of negatieve valentie leert de breinwetenschap. Dat wil zeggen dat ze als lustvol of onlustvol worden aanvoeld. Ruim veralgemeend kunnen daarbij 2 types circuits onderscheiden worden, die beide gericht zijn op overleving.

Enerzijds zijn er intern gerichte circuits, die te maken hebben met het reguleren van de interne lichaamstoestand op het punt van voeding en temperatuur.

Anderzijds zijn er extern gerichte driftmatige circuits. Deze hebben betrekking op seksualiteit/lust, angst/vrees, destructie/agressie, zorgend gedrag/hechting, separatie/paniek, zoekgedrag en spel.

Deze driftcircuits liggen in het verlengde van instinctieve overlevingscircuits die men ook kan observeren bij dieren. Kenmerkend voor Panksepp is dat hij specifieke emotionele basiservaringen koppelt aan elk van de drift circuits en ook aangeeft dat deze zich manifesteren in specifieke kerngebieden in het brein en gepaard gaan met de secretie van specifieke neuromodulators (zie Alcaro, Carta & Panksepp, 2017, p.5)⁵.

⁵ Alcaro, A., Carta, S. & Panksepp, J. (2017). The affective core of the self: a neuro-archetypical perspective on the foundations of human (an animal) subjectivity. *Frontiers in Psychology*, 8, 1424.

Basic Emotional Systems	Key Brain Areas	Key Neuromodulators
General Pos. Motivation SEEKING/ Expectancy System	Nucleus Accumbens – VTA Mesolimbic and mesocortical outputs Lateral hypothalamus – PAG	DA (+) , glutamate (+), opioids (+), neurotensin (+) , orexin (+) , Many other neuropeptides
RAGE/ Anger	Medial amygdala to Bed Nucleus of Stria Terminalis (BNST), Medial and perifornical hypothalamic to PAG	Substance P (+) , Ach (+), glutamate (+)
FEAR/ Anxiety	Central & lateral amygdala to medial hypothalamus and dorsal PAG	Glutamate (+), DBI, CRF, CCK, alpha-MSH, NPY
LUST/ Sexuality	Cortico-medial amygdala, Bed nucleus of stria terminalis (BNST) Preoptic hypothalamus, VMH, PAG	Steroids (+), vasopressin, & oxytocin, LH-RH, CCK
CARE/ Nurturance	Anterior Cingulate, BNST Preoptic Area, VTA, PAG	oxytocin (+), prolactin (+) dopamine (+), opioids (+/-)
PANIC/ Separation	Anterior Cingulate, BNST & Preoptic Area Dorsomedial Thalamus, PAG	opioids (-), oxytocin (-) prolactin (-), CRF (+) glutamate (+)
PLAY/ Joy	Dorso-medial diencephalon Parafascicular Area, PAG	opioids (+/-), glutamate (+) Ach (+), cannabinoids, TRH?

FIGURE 3 | List of the Basic Emotional Systems with their neuroanatomy and neurochemistry. Red color refers to positive-appetitive emotional dispositions, while the blue color refers to negative-aversive emotional dispositions. Ach, acetylcholine; alpha-MSH, alpha-melanocyte stimulating hormone; BNST (bed nucleus of the stria terminalis); CCK, cholecystokinin; CRF, corticotropin releasing factor; DA, dopamine; DBI, diazepam binding inhibitor; LH-RH, luteinizing hormone-releasing hormone; NPY, neuropeptide Y; PAG, periaqueductal gray; TRH, thyrotropin-releasing hormone; VTA, ventral tegmental area.

Joseph Ledoux, een andere neurowetenschapper, erkent de overlevingscircuits die bij de mens spelen, maar koppelt deze niet aan het bestaan van basisemoties en is heel voorzichtig ten aanzien van de poging tot precieze lokalisering in het brein, omdat breinfunctioneren heel plastisch is. Dat wil zeggen dat neuronen in een brein weliswaar een specifieke functie uitoefenen, maar niet exclusief gekoppeld zijn aan die functie. Het breinfunctioneren vormt een systemisch geheel waarbij de rol die een specifiek neuron vervult sterk wordt bepaald door de onderlinge samenhang met de andere neuronen. Voor meer inzicht hierin verwijzen we naar het werk van Oliver Saks.

Volgens Ledoux's redenering is elke emotie-ervaring bij de mens getekend door ons gebruik van taal en door culturele omgangsvormen, waardoor het geen zin heeft om soorten emoties biologisch te proberen gronden (Ledoux, 2012, 2014)⁶. Elke ervaring van emoties is automatisch ook cultureel gekleurd. Via culturele gewoonten en patronen worden we actief gestuurd om bepaalde types emotie te onderscheiden en beleven. De vraag naar wat er eerst/meest meespeelt is naast de kwestie en slechts een kip-of-het-ei vraag. Wat telt is de samenhang. Deze visie sluit sterk aan bij de psychoanalytische visie, die de drift beschouwt als een 'onthoofd' instinct: er is een biologisch gegronde 'reële' aanzet, maar die is niet los te denken van de samenhang met het imaginair (beeldmatig) en symbolisch (talig) functioneren. Vanuit Lacan gedacht is de drift te situeren in de systemische samenhang tussen het Reële, het Symbolische en het Imaginaire. De poging om driften

⁶Ledoux, J. (2012). Rethinking the emotional brain. *Neuron*, 73, 653-676.
Ledoux, J. (2014). Coming to terms with fear. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States*, 111, 2871-2878.

ergens louter materieel te gronden (bijv. in het brein) is in die zin te essentialiserend.

Anders geordend zouden we uit het werk van Panksepp wel kunnen weerhouden dat de volgende driftcircuits spelen bij de mens:

- Seksualiteit
- Defensie
- Hechten en separeren
- Spelen en zoeken
- Angst → basisaffect

Dit is een opdeling die we naast deze van Freud zouden kunnen plaatsen.”

Zo komen we bij noëtisch en auto-noëtisch breinfunctioneren. Daar wordt de driftprikkel wel *gebonden aan een voorstelling* via processen in de cortex. In de cortex worden de vluchtige noëtische gevoelstoestanden gelinkt aan *beelden en woorden*, waardoor ze in het denken worden opgenomen. Voor dergelijke koppeling tot stand komt, is het driftmatige functioneren volgens Freud *'objectloos'*: het is niet gekoppeld aan een psychische voorstelling (van een object, persoon of situatie).

Noëtisch breinfunctioneren is bewust en heeft te maken met exteroceptieve perceptie en cognitie, namelijk met het percipiëren van beelden. Dit is het niveau waarbij de prikkels die via de driftcircuits worden opgeroepen associatief gekoppeld raken aan bepaalde beelden. Freud noemde dit het tot stand komen van dingvoorstellingen. Op dit niveau zit ook de ervaring van het lichaamsbeeld. Het lichaam wordt niet enkel introceptief ervaren als lijf, maar we hebben er ook een beeldmatige voorstelling van. Met Lacan kunnen we dit het spiegelbeeld noemen. Breinonderzoek leert dat dit spiegelbeeld niet twee-dimensioneel is, maar ook een motorische component heeft, waardoor het lichaamsbeeld eigenlijk een bewegende drie-dimensionele entiteit is. Het lichaamsbeeld wordt in het brein voorgesteld als een ding en lijkt in die zin op het type voorstelling dat ik heb van alle anderen dingen.

Auto-noëtisch breinfunctioneren hangt samen met taalbewustzijn en taalgebruik. Het komt tot stand wanneer mensen woorden en zinnen gaan gebruiken en wanneer ze dingen ordenend rangschikken onder de noemer van concepten, verhalen en redeneringen. Zo ontstaat het episodisch geheugen. Freud sprak hierbij over het ontstaan van woordvoorstellingen.

Anoëtisch, noëtische en auto-noëtisch functioneren: de link met Lacan's onderscheid tussen het Reële, het Imaginaire en het Symbolische ligt voor de hand.

Voortbouwend op Lacan en op Ledoux beschouwen we het functioneren van deze 3 lagen best niet als lineair (eerst is

er het anoëtisch functioneren en dan pas het noëtische en auto-noëtisch functioneren), maar als systemisch: de 3 niveaus grijpen simultaan in op elkaar. Indien we dat niet doen, is er een risico op essentialisering, waarbij we driften primair als biologische entiteiten opvatten.

Een tang op een varken: Het beeld als vervolmaking van de drift

We keren nu terug naar het spiegelstadium. Waar basale psychische tendensen bij dieren ingekaderd zijn binnen globale instinctieve patronen en louter biologische overlevingscircuits, hebben ze bij de mens een driftmatig karakter. Dit wil zeggen dat ze partieel zijn (ze geven slechts een aanzet tot actie) en inherent disharmonisch (Eros en Thanatos).

Lacan's model van het spiegelstadium drukt uit dat mensen op dezelfde manier omgaan met hun partiële en disharmonische drift als met hun gebrekkige motorische coördinatie rond de leeftijd van 12-18 maanden. Driften hebben van nature uit immers ook een gebrekkig karakter voor de mens. Ze zetten aan tot actie, maar impliceren geen afgeronde handelwijzen.

Metaforisch beeld: driften zetten de mens als een acteur op de scène, maar geven in die beweging nog geen scenario aan de mens. Ons gebruik van beelden, en in het bijzonder het zelfbeeld, komt daaraan tegemoet. Beelden bezorgen een gevoel van 'zijn' als antwoord op ons fundamentele gebrek-aan-zijn.

We omhullen onze ervaringen van drift met beelden/dingvoorstellingen die een gevoel van controle en beheersing verschaffen. Dit zorgt ervoor dat de prikkeling die het partiële van de drift uitmaakt, wordt aangevuld met een voorstelling. Iets dat primair somatisch is (driftprikkel), krijgt een mentaal omhulsel (voorstelling).

Dit mentaal omhulsel heeft een vormende waarde: vanuit beeld gaat een ordenend effect uit naar de driftimpuls. Het beeld reguleert dus de driftimpuls. Op dit punt speelt er psychische causaliteit: een waarneming/voorstelling beïnvloedt de driftprikkel, wat tegemoet komt aan het partiële karakter van de drift, zonder dat deze partialiteit echter gecompenseerd zou raken. Echter, in dezelfde beweging miskennen we de inherente gebrekkigheid van de driftimpuls. Ook de gespletenheid tussen Eros en Thanatos die de driftuiting kenmerkt, wordt op die manier genegeerd. Wanneer we denken in beelden worden contrasten verzoend of onderdrukt en neemt een dominant beeld de overhand.

De disharmonie van de drift keert terug in de twijfel over het beeld en handelingsonzekerheid

Bovendien wordt het partiële karakter van de drift niet weggewerkt. Beeld en drift sluiten nooit harmonisch op elkaar aan. De fundamentele disharmonie van de drift (Eros en Thanatos) keert terug in de verhouding tussen drift en beeld, die ook nooit harmonieus is.

Dit toont zich bijvoorbeeld in hoe we vorm geven aan de driftimpuls op het vlak van seksualiteit en op het vlak van hechttingsrelaties, zoals bijvoorbeeld tussen ouder en kind. Deze twee driftimpulsen stimuleren een beweging van toenaderen ten aanzien van de ander, maar gaan ook gepaard met een grote handelingsonzekerheid, met als grote vraag: 'doe ik het wel goed?'. Handelingsonzekerheid drukt uit dat er niet 1 vanzelfsprekend beeld is waar de mens kan van uitgaan.

Deze handelingsonzekerheid is de veruitwendiging van de *mangue-à-être*. Ze uit zich eens de intern disharmonische mens zich richt op de buitenwereld. We bezitten geen natuurlijk geprogrammeerde kennis die ons handelen volledig zou sturen. De drift manifesteert zich als een impuls die de mens drijft in de richting van actie ten aanzien van de buitenwereld (in de armen van de ander), maar die tegelijk gepaard gaat met een fundamenteel niet-weten: van nature uit weet ik niet hoe ik me moet opstellen ten aanzien van de ander.

Het zelfbeeld en het filmisch mentaal scenario dat we ontwikkelen ten aanzien van en met betrekking tot deze driftimpulsen komt defensief tegemoet aan deze handelingsonzekerheid. Het beeld biedt een psychische kruk waar de mens op steunt en is een antwoord op de handelingsonzekerheid (miskenning: ik doe alsof ik weet), maar wordt op zichzelf een bron van onzekerheid.

De cartoons van Peter van Straaten drukken deze handelingsonzekerheid ten aanzien van driftimpulsen goed uit.

In het gebied van de seksualiteit (de omgang met lust) zien we dergelijke handelingsonzekerheid bijvoorbeeld in de omgang met het seksuele zelfbeeld: 'zie ik er als man/vrouw voldoende (maar niet overdreven) aantrekkelijk uit ten aanzien van mijn (potentiële) partner(s)?'

Merk op dat wanneer de mens deze vraag stelt de ander veelal ook in beeld zal komen:

- van mijn (potentiële) partner(s) vraag ik me af hoe die vermoedelijk zou willen dat ik ben
- van anderen die potentieel ook interesse zouden kunnen hebben in de (potentiële) partner(s) die ik me voor de

geest haal, vraag ik me af hoe die er uit zien en wat hen in hun verschijningsvorm aantrekkelijk zouden kunnen maken voor de (potentiële) partner(s) die ik voor ogen heb.

Zo komen we terecht in een rijk van veronderstellingen: ik beeld me in hoe de ander zich inbeeldt hoe ik best zou zijn in functie van wat die in nog anderen aantrekkelijk vindt.

De spiegel speelt als fysiek object een rol in dit proces van zelfbespiegeling, echter, de mentale activiteit van het fantaseren, waarbij psychische beelden ten aanzien van elkaar worden afgewogen is hierbij het centrale actieterrein op het niveau van het Imaginaire.

De selfie-cultuur is daar de veruitwendiging van. De grens tussen fantaseren en uiterlijk etaleren wordt hierbinnen afgetast. Selfies omvatten niet enkel een spel met het zelfbeeld, maar tonen de positie van het Ik tegenover drift en ideaal-Ik.

Vandaar dat selfies niet louter afbeelden wie men is, maar vaak ook uitdrukking geven aan driftimpulsen: wat men zich wil toe-eigenen (oraal), wat men in bezit heeft (anaal), seksuele identiteit, seksuele aantrekkelijkheid, relaties, ouderschap, vergankelijkheid versus eeuwige jeugd... Selfies drukken met andere woorden meer uit dan men op het eerste zicht zou denken.

Bijvoorbeeld: de praktijk van sexting (seksuele selfies versturen) neemt toe en toont hoe we in onze hedendaagse cultuur meer dan ooit tevoren het beeld gebruiken om het spanningsveld tussen drift, Ik en ideaal Ik uit te drukken.

Prevalence of Multiple Forms of Sexting Behavior Among Youth A Systematic Review and Meta-analysis

Sheri Madigan, PhD^{1,2}; Anh Ly, MA¹; Christina L. Rash, BA¹; [et al](#)

[Author Affiliations](#) | [Article Information](#)

JAMA Pediatr. Published online February 26, 2018. doi:10.1001/jamapediatrics.2017.5314

 Editorial
Comment

 Related
Articles

Key Points

Question What is the prevalence of sexting behavior among youth?

Findings Among 39 studies (with 110 380 participants) in this meta-analysis, the mean prevalences for sending and receiving sexts were 14.8% and 27.4%, respectively, with prevalence rates increasing in recent years and as youth age. The prevalences of forwarding a sext without consent and having a sext forwarded without consent were 12.0% and 8.4%, respectively.

Meaning Sexting is becoming a more common practice among youth; therefore, age-specific information on sexting and its potential consequences should regularly be provided as a component of sex education.

Dit proces van imaginaire inbeelding en uitbeelding gaat gepaard met affectuïtingen (gaande van verrukking omdat ik er zo goed uit zie tot neerslachtigheid omdat ik er zo slecht uit zie).

Typische emoties die ons leven in beelden met zich meebrengt, en die we dus op het niveau van het Imaginaire kunnen situeren, zijn: fascinatie, bewondering, verliefdheid, jaloezie en haat. Imaginaire inbeelding is een activiteit die potentieel veel tijd in beslag neemt omdat het beeld nooit een bron van fundamentele zekerheid zal zijn.

Een gelijkaardig proces speelt ook ten aanzien van andere driften, zoals op het vlak van zorgzaamheid in het ouderschap. Elke ouder heeft – zo kunnen we veronderstellen – een partiële zorgende aandrift ten aanzien van een kind, en wordt zo aangezet tot zorgend handelen. Niemand kan die impuls echter automatisch omzetten tot vlot lopende actiepatronen en handelingonzekerheid is dan ook het lot van elke ouder. Vandaar dat we ons hiertoe noodzakelijkerwijs moeten beroepen op beelden. Vandaar ook dat postnatale depressie en postnatale psychose volstrekt menselijke reacties zijn op de geboorte van een kind: soms is er op dat moment meer leegte en absurditeit, wat getuigt van de noodzaak aan dragende beelden en verhalen. Wanneer vroegere verhalen falen is het niet evident om zomaar door te gaan met de nieuwe levenssituatie.

Mensen bouwen beelden op van wat een goede moeder of vader is. Stellen zich daarbij fragmentarisch beelden en stukjes filmische scenario's voor waarmee ze hun niet-weten proberen te bezweren.

Aan de hand van dergelijke beelden sturen mensen hun handelen aan, waarin we een uiting zien van het feit dat het beeld inderdaad een vormende waarde heeft ten aanzien van de driftimpuls.

Conclusie: we onderscheiden verschillende partiële driftimpulsen. Deze gaan elk gepaard met de opbouw van (zelf-)beelden. Net zoals de partiële driften onderling geen harmonisch geheel vormen, geldt hetzelfde voor de (zelf-)beelden. De beelden die gepaard gaan met verschillende driftuïtingen staan in regel haaks op elkaar: ze hebben geen inherente onderlinge betrokkenheid. Bijvoorbeeld: iemands zelfbeeld als zorgende moeder hangt niet inherent harmonieus samen met haar zelfbeeld als seksueel verlangde vrouw.

Structureel trauma

Paul Verhaeghe benadrukt dat de confrontatie met de eigen drift voor de mens structureel traumatisch is omdat driftimpulsen aan een andere logica gehoorzamen dan het op beheersing en zelfsturing gerichte ego.

Bijvoorbeeld: ervaringen van seksuele lust kunnen diepe angsten of agressieve impulsen uitlokken en zo een tegenstrijdigheid aanwezig stellen waar het ik geen weg mee weet.

Driftimpulsen duiken daarnaast ook op wanneer dit voor het ego onverwacht of ongepast is. Dergelijke ervaringen zijn vanuit het ik-perspectief traumatisch omdat ze de vinger leggen op een nooit volledig te controleren impulsiviteit aan de basis van het menselijke functioneren. De driftprikkel is het ik structureel te snel af.

Freud gaf dan ook aan dat de 'driftopstoot' – tijdelijke of blijvende verhoogde driftactiviteit – het psychisch evenwicht verstoort en functioneert als bron van psychisch onevenwicht.

De bron van structureel trauma ligt in het partiële karakter van de drift. De drift zet aan tot actie, maar impliceert voor de mens geen gulden middenweg die hij zou kunnen bewandelen.

Dit zien we bijvoorbeeld op het vlak van seksuele driftmatigheid: Mensen hebben last van het feit dat hun lichamelijke seksuele impulsen zich niet gedragen volgens hun wil. Soms is de wil tot seksuele beleving er, maar volgt het lichaam niet (opwindingsproblemen, frigiditeit, erectieverlies...). Soms is de seksuele opwinding er, maar ontbreekt de interesse om er op door te gaan.

Klinische illustratie: Freud (1909) schreef een gevalstudie over de fobie van een jongentje van 5 jaar (kleine Hans)⁷. Een van de dynamische bronnen van Hans zijn fobie, situeert Freud in het driftleven en meer bepaald in de jongen zijn seksuele impulsen, waar hij niet goed weg mee weet. Zo heeft de kleine jongen een bijzondere interesse in de prikkelingen in zijn plasser en in de lichte zwelling die zijn penis bij aanraking vertoont. Voor de kleine Hans zijn die genitale impulsen niet vanzelfsprekend. Hij fantaseert er over, praat er over met zijn ouders, stelt zich vragen over plassen en opwinding... Met andere woorden: hij probeert de driftimpuls voor zichzelf 'kenbaar' te maken door deze te omhullen met fantasieën en verklaringen, waar zijn ouders, bijvoorbeeld door hem seksuele voorlichting te geven, driftig aan meedoen. Bovendien beperkt de seksuele interesse van kleine Hans zich niet tot het

⁷ Zie Werken 4, pp.

expliciet willen kennen van zijn eigen lichaam. Parallel interesseert hij zich ook sterk in hoe seksualiteit aanwezig is in de buitenwereld. Het gedrag van paarden fascineert hem in deze context enorm, dermate zelfs dat hij er een fobie voor ontwikkelt: de jongen is bang voor paarden. Freud leest deze fobie als een metafoor: ze drukt zijn worsteling met de traumatiserende seksualiteit uit.

Een ander voorbeeld van structureel trauma vinden we in het ouderschap: Mensen kunnen zichzelf verwensen voor de manier waarop ze een gebrek aan spontaan moeder- of vadergevoel hebben ten aanzien van een kind. Ze vinden dat ze hun kind tekort doen in hoe ze zich opstellen en vinden zichzelf een slechte vader of moeder. Anderzijds kunnen we ons ook verliezen in het ongebreidelde van deze impuls.

Iedereen heeft af te rekenen met dergelijk structureel trauma.

Een structureel trauma is niet hetzelfde als een accidenteel trauma. Een structureel trauma hangt samen met intern oprijzende driftimpulsen. Een accidenteel trauma treedt op wanneer het Ik van buitenaf wordt gebruuskeerd.

De drift van de ander is een belangrijke bron van accidenteel trauma (misbruik; verkrachting; verwaarlozing; mishandeling..).

De structureel traumatische drift zorgt telkens opnieuw voor tegenstrijdigheid tussen mijn zelfbeelden. Dergelijke ervaring van tegenstrijdigheid gaat dan weer in tegen het imaginaire streven naar interne eenheid die het Ik kenmerkt. De ervaring van tegenstrijdigheid krijgt hierdoor een onaangenaam conflictueus karakter.

Het Ik als miskennende instantie verzet zich hiertegen en zal er naar streven om geen aandacht te laten uitgaan naar dit conflict. Hier zien we het proces van psychologische afweer dat de dynamische basis vormt van de psychopathologie. Ook kunnen we hier het miskennende karakter van het Ik als psychologische instantie in herkennen.

Het interpersoonlijke en het imaginaire

Intrapersoonlijk gedacht heeft het spiegelbeeld een belangrijke functie in het zoeken naar een intern evenwicht ten aanzien van driftimpulsen.

Interpersoonlijk gedacht leidt de omgang met het spiegelbeeld evenwel niet tot stabiliteit in het contact tussen mensen. Het beeld dat ik zelf in mijn hoofd heb correspondeert nooit met het beeld dat de ander heeft gecreëerd. Dit leidt tot spanningen en misverstanden. Mensen nemen spontaan hun eigen

mentale beelden waar als 'evident', maar voor een ander zijn de beelden die ik in mijn hoofd heb nooit vanzelfsprekend. Letterlijk: slechts door er over te spreken leert de ander ze kennen.

Bovendien lijkt de ander op het niveau van de imaginaire waarneming altijd meer volledig dan mezelf, wat leidt tot afgunst en rivaliteit. Van mezelf heb ik steeds een dubbel beeld: enerzijds ervaren we ons Ik-beeld in verhouding tot ons 'ideaal Ik' en anderzijds ervaren we het spanningsveld tussen onze imaginaire zelfconstructie als samenraapsel van beelden en het driftmatig gewortelde onbehagen waarop deze beelden een antwoord vormen. Uit het handelen van de ander kunnen we eventueel wel de worsteling tussen 'Ik' en 'ideaal Ik' afleiden, maar de fundamentele worsteling met de driftimpuls die de ander doormaakt krijgen we niet zomaar in beelden gegoten. Daarom kan het makkelijk lijken dat de ander zijn zaakjes beter op orde heeft dan het Ik.

Dit produceert een spontane imaginaire dimensie van afgunst in relatie tot de ander: ik kan niet verdragen dat de ander er beter voorstaat dan mezelf. Op imaginair niveau is er maar 1 iemand de belangrijkste persoon ter wereld en dat ben Ikzelf (Freud: primair narcisme). Eenieder die me een strobreed in de weg legt kan maar op een iets rekenen en dat is mijn haat.

Van herkenning naar erkenning

Lacan's model van het spiegelstadium leert dat:

- De mens omgaat met de structureel traumatiserende partiële driften via het beeld
- Het beeld van buiten komt (letterlijk: spiegelbeeld) maar vooral functioneert als een mentale voorstelling
- Het zelfbeeld bestaat uit het spanningsveld tussen Ik en ideaal-Ik en zorgt voor een psychische differentiatie tussen binnen en buiten
- Verschillende partiële driften niet harmonieus samengaan, en dat hetzelfde geldt voor de beelden die gepaard gaan met de partiële driften.
- Het Ik niet alleen het partiële disharmonieuze karakter van de drift miskent, maar ook de incompatibiliteit tussen de diverse beelden die naar aanleiding van driftmanifestaties worden opgebouwd

Vandaar dat Lacan later in zijn werk stelt dat het Ik maar door één passie wordt gedreven: la passion de l'ignorance; de passie van de onwetendheid. Het Ik wil liever niets weten van de interne dynamische spanningen die het psychisme beroeren.

Het Ik is een instantie die gehoorzaamt aan de logica van de afweer.

Vanuit het model van het spiegelstadium wordt de mens opgevat als een quasi-visueel functionerend wezen. Het 'beeld' is daarbij dan de fotografische *still* of het gelimiteerde filmische beeld dat ik over mezelf en de wereld opbouw.

In een daaropvolgend model over het psychisch functioneren zal Lacan deze opvatting echter corrigeren en stellen dat de psychologische erkenning door de ander en de taal de voornaamste spiegels zijn waarin de mens zichzelf imaginair bekijkt.

(Zelf-)herkenning en erkenning door de ander gaan daarbij hand in hand.

Erkenning

In het uitwerken van die redenering haakt Lacan aan bij de Franse Hegel-kenner Alexandre Kojève (1902-1968). Vertrekkend vanuit het werk van de Duitse filosoof Hegel zal Kojève een andere wending geven aan de beginstelling van het Cartesiaanse 'Ik denk dus ik ben'. Wat volgens Kojève cruciaal is aan deze zelf-reflexieve redenering is het aspect van zelfbewustzijn⁸.

Zelfbewustzijn is iets anders dan bewustzijn ten aanzien van de buitenwereld en komt maar tot stand omdat de mens een tekort ervaart dat hij wil opvullen. Lacan's begrip '*manque-à-être*' drukt deze begintoestand uit: ik realiseer me dat ik word gekenmerkt door een gemis en ik wil dat overstijgen.

In tegenstelling tot het dier behandelt de mens dit gemis niet vooral vanuit een behoeften-logica, maar vanuit een logica van verlangen. Dieren en andere levende wezens kunnen ook een gemis ervaren en gaan dan in de buitenwereld op zoek naar wat hen helpt om het gemis weg te werken en een homeostase te bewerkstelligen. Mensen functioneren deels ook volgens een behoeften-logica maar hebben daarnaast ook nog het verlangen dat de ander hun tekort zou erkennen.

De hongerige mens wil niet enkel voedsel, maar geniet van het ritueel dat de honger en het verlangen erkent waarop het innemen van voedsel een antwoord is. Vandaar het culinaire genot van de mens. De mis-en-plat van de top-chef, het nippen van de sommelier en het zorgvuldige savoureren van de levensgenieter tonen dat geen enkele directe behoeftebevrediging kan tippen aan de erkenning van het tekort en de creatieve vormgeving vanuit het gemis.

⁸Zie ook Nobus, 1999: Life and Death in the Glass – A new Look at the Mirror Stage.

Op dezelfde manier zoekt de seksueel opgewonden mens niet louter een brute driftontlading, maar erkenning van zijn lust.

Opmerkelijk genoeg is de perversie daar vaak een mooi voorbeeld van. Bijvoorbeeld: Een schoenenfetisjist zoekt niet de directe weg naar het orgasme, maar geniet van de rituele omweg via zijn geprefereerde object. Wie fetisjistisch omgaat met schoenen is niet enkel op schoeisel gefixeerd en wil dat de ander (liefdespartner) getuige is van hoe het opperste genot ligt in de omgang (kijken, ruiken, strelen...) met een mooie schoen.

Het menselijk verlangen staat niet los van de behoeftebevrediging, maar kan daar niet toe worden herleid. Het wil erkend worden, stelt Kojève. In die zin omvat het verlangen steeds ook een verlangen naar de erkenning van dat verlangen. Het menselijk verlangen verlangt ernaar om verlangd te worden door het verlangen van andere mens (ons samenleven met huisdieren toont trouwens aan dat een dier die functie deels kan overnemen).

Lacan sluit hier grif bij aan en komt zo tot de volgende stelling: 'le désir de l'homme est le désir de l'autre'. Dit is een uitdrukking die doorheen zijn oeuvre verschillende interpretaties krijgt, maar waarvan we er nu reeds twee kunnen meegeven:

- het menselijk verlangen wordt aangestuurd vanuit de logica van de partiële drift en heeft in die zin geen vast object. Het kan uitgaan naar allerlei dingen en in die zin is het altijd weer op iets anders gericht
- het menselijke verlangen rijst op uit de ervaring van het tekort. Om er echt recht aan te doen streeft het fundamenteel naar erkenning in zijn dimensie van tekort. Waar het cruciaal op gericht is, is dus het erkennende verlangen van de ander.

Toegepast op het spiegelstadium: wat het kleine kind zoekt is niet louter het beeld van zichzelf, maar de bevestiging van de volwassene die er bij staat en die zegt en toejuicht hoe goed de kleine hummel het doet wanneer die probeert zijn eigen tekort te overwinnen. De erkennende volwassene onderschrijft de worsteling die het kind doorloopt en dat is cruciaal. Een al te bezorgde volwassene die het niet aankan om te zien dat het kind dat probeert te staan af en toe mislukt en neervalt, ondergraaft het plezier en de wil bij het kind. De volwassene die actief zelf het kind altijd weer fysiek wil ondersteunen verhindert dat het kind zijn verlangen – zelfstandig staan in dit geval – ontplooit.

De laatste stap uit de redenering heeft trouwens belangrijke klinische implicaties. Stel dat de omgeving waarin iemand leeft al te 'concretistisch' is ingesteld en de uitingen van

het verlangen eenzijdig leest als een pure oproep om materiële antwoorden te krijgen. In dat geval valt het te verwachten dat de weigering centraal komt te staan in iemands reactiepatroon. De weigering functioneert dan als strategie om om te gaan met wat de ander langs materiële weg al te sterk opdringt. Uiteenlopende klinische fenomenen zoals hongerzucht, schoolweigering of bore-out op het werk vallen vaak vanuit die logica te begrijpen: een tekort behouden ten aanzien van een te dominant aanwezige ander.

Vanuit Hegel bekeken impliceert dit verlangen naar erkenning een veld van strijd: mensen zullen met elkaar in de clinch gaan om hun eigen verlangen erkend te krijgen. Dit werkt enkel versterkend ten aanzien van de sociale dynamiek van strijd die we ook reeds signaleerden in onze bespreking van het spiegelstadium. Het spiegelstadium creëert niet enkel het Ik, maar ook de ander als rivaal; de ander-gelijke.

Binnen de ontwikkeling, is rivaliteit in die zin vaak inherent aanwezig in onderlinge relaties tussen broers en zussen. We zien daarin een narcistisch-egoïstische tendens op duiken:

- Ik op de eerste plaats, jij op de tweede
- Ik wil dat de erkenning door de ander primair op mij gericht is, niet op jou
- Ik wil je liever weg dan met je te delen

Sociale contexten verschillen in de mate dat ze rivaliteit cultiveren. Werk- en studiecontexten die het accent leggen op individuele prestaties, persoonlijke *targets* en onderlinge competitie tussen werknemers doen dat. Een sterke focus op rivaliteit impliceert een grote kans op uitputting (ik moet mijn spiegelbeeld te snel af zijn) en identiteitsonzekerheid (ik besta maar in de mate dat ik me bewijs)